

BOLESŁAW DOMAŃSKI
ROBERT GUZIK
GRZEGORZ MICEK

Uniwersytet Jagielloński

ZRÓZNICOWANIE REGIONALNE KRAJÓW EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ I JEGO ZMIANY W LATACH 1995-2000

Dziesięć krajów Europy Środkowej i Wschodniej podjęło w mianionej dekadzie starania o przyjęcie do Unii Europejskiej. W przypadku ośmiu z nich negocjacje zakończyły się decyzją otwierającą im drogę wstąpienia do Unii w 2004 r., kolejne mogą zostać przyjęte kilka lat później. Jednym z istotnych celów polityki unijnej jest zmniejszanie nierówności regionalnych, realizowane m.in. za pomocą funduszy strukturalnych. Skala oraz zmiany zróżnicowań regionalnych w krajach kandydackich w okresie przedakcesyjnym nabierają w tej sytuacji szczególnego znaczenia. Wielu autorów analizuje dysproporcje regionalne w pojedynczych państwach (np. Nemes-Nagy 1994; Pavlinek 1995; Buckwalter 1995; Domański 1997; Rykiel 1997; Gorzelak 1998; Smith 1998; Horváth 1999; Hampl 2001; Paśiak i in. 2001; Węclawowicz 2002), rzadsze są studia porównawcze dotyczące większej liczby krajów (Carter i in. 1996; Gorzelak 1996; Błażek 1999; Tomeš, Hampl 1999; Bachtler i in. 2000; Tomeš 2001, Horváth 2002).

Podstawowym wskaźnikiem poziomu rozwoju gospodarczego regionów, stosowanym także jako kryterium dostępu do funduszy strukturalnych Celu 1 w UE, jest produkt krajowy brutto (PKB) na mieszkańca. Uważa się zazwyczaj, że do porównań międzynarodowych lepiej nadaje się poziom PKB mierzony według parytetu siły nabywczej niż według kursów wymiany walut. Analizę zróżnicowania regionalnego Polski w porównaniu do zróżnicowania innych krajów Europy przeprowadziła ostatnio na podstawie tego wskaźnika Czyż (2001), wykorzystywali go również Behrens (2000) oraz Dunford i Smith (2000).

W opracowaniu podjęto analizę zróżnicowania regionalnego krajów Europy Środkowej i Wschodniej kandydujących do Unii Europejskiej na poziomie NUTS2 na podstawie kilku cech. Jako wymiary poziomu rozwoju gospodarczego regionów w 2000 r. przyjęto:

- PKB na mieszkańca według parytetu siły nabywczej,
- aktywność zawodową (% pracujących wśród ludności w wieku 15-64 lat),
- stopę bezrobocia,
- usługi dla firm (% pracujących w pośrednictwie finansowym, obsłudze nieruchomości i innych działalnościach związanych z prowadzeniem interesów – sekcje J i K),
- standard życia mierzony liczbą samochodów prywatnych na 1000 mieszkańców.

Pierwszym celem opracowania jest porównanie stopnia zróżnicowania regionalnego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i Unii Europejskiej w zakresie ww. zjawisk. Wynikiem analizy zróżnicowania w tych dziedzinach jest wyróżnienie typów regionów rozwiniętych i zapóźnionych w krajach kandydackich w przededniu akcesji do UE. Ostatnim celem jest odpowiedź na pytanie, jak procesy rozwoju w latach 1995-2000 zmieniały zróżnicowanie regionalne badanych krajów.

Stopień zróżnicowania regionalnego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na tle krajów Unii Europejskiej

Sześć krajów kandydujących do UE (Polska, Rumunia, Bułgaria, Węgry, Czechy, Słowacja) podzielonych jest na kilka lub kilkanaście jednostek NUTS2, możliwe jest więc przeprowadzenie dla nich analizy zróżnicowania regionalnego na tym poziomie. Cztery pozostałe (Słowenia, Estonia, Łotwa, Litwa) stanowią jednostki NUTS2 jako całość.

Zdecydowanie największe zróżnicowanie w obrębie poszczególnych krajów obserwujemy w zakresie usług dla firm, które są działalnością związaną z hierarchią osadniczą, a więc w nieproporcjonalnym stopniu skoncentrowaną w głównych miastach. Silne jest również zróżnicowanie stopy bezrobocia i PKB, umiarkowane wskaźnika motoryzacji, a bardzo małe aktywności zawodowej (tab. 1). Błażek (1999) pokazuje, że bardzo niewielkie jest także przestrzenne zróżnicowanie płac.

Wiele krajów UE charakteryzuje silniejsze zróżnicowanie bezrobocia od państw Europy Środkowo-Wschodniej. Dotyczy to w szcze-

Tabela 1

Różnicowanie regionalne krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej i Unii Europejskiej na poziomie NUTS2 w 2000 r.

Kraj	Liczba jednostek NUTS2	Średnia wielkość jednostki NUTS2		Współczynnik zmienności (w %) ¹				
		powierzchnia (tys. km ²)	liczba ludności (mln)	aktywność zawodowa	liczba samochodów	bezrobocie	PKB	usługi dla firm
Czechy	8	10	1,3	6	17	42	43	47
Słowacja	4	12	1,3	13	28	37	58	67
Węgry	7	13	1,5	9	15	33	31	42
Bułgaria	6	18	1,4	11	15	37	16	•
Polska	16	20	2,4	7	16	22	21	29
Rumunia	8	30	2,8	5	30	15	40	81
Belgia	11	3	0,9	8	8	50	37	•
Holandia	12	3	1,3	4	7	43	17	•
Wielka Brytania	37	7	1,6	7	21	42	28	•
Niemcy	40	9	2,1	6	8	55	24	•
Austria	9	9	0,9	3	10	25	20	32
Grecja	13	10	0,8	8	38	25	15	•
Portugalia	7	13	1,4	7	54	34	22	•
Włochy	20	15	2,9	16	11	65	24	•
Francja ²	22	21	2,6	9	11	23	17	•
Hiszpania	18	28	2,2	11	18	43	21	•
Finlandia	6	56	0,9	10	13	44	26	•
Szwecja	8	56	1,1	4	16	29	15	33

¹ stosunek odchylenia standardowego i średniej ważonej liczbą mieszkańców.

² pominięto 4 zamorskie jednostki NUTS2.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *International European Statistical Database* (2002), *Regions: Statistical Yearbook* (2002).

gólności Włoch, Niemiec i Belgii. Nierówności występujące w tym zakresie w Finlandii, Holandii, Hiszpanii i Wielkiej Brytanii zbliżone są do obserwowanych w Czechach, różnice na Węgrzech, Słowacji i w Bułgarii podobne do tych w Portugalii. Zróżnicowanie w Polsce i Rumunii jest niższe niż w jakimkolwiek kraju UE.

Pod względem PKB na mieszkańca skala zróżnicowań regionalnych w państwach UE jest zazwyczaj mniejsza. Na tym tle zwraca uwagę duża rozpiętość poziomu PKB na Słowacji, w Czechach i Rumunii, a w mniejszym stopniu również na Węgrzech. Polska i Bułgaria są krajami gdzie nierówności regionalne w tym zakresie są niewielkie i odpowiadają obserwowanym w Hiszpanii, Portugalii i Austrii, są natomiast mniejsze niż w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Włoszech czy Finlandii.

Wysokie nasycenie samochodami społeczeństw Europy Zachodniej sprawia, że zróżnicowania regionalne w tej dziedzinie są niewielkie, poza najniższymi krajami śródziemnomorskimi. W Europie Środkowo-Wschodniej względnie małe zróżnicowanie występuje w Czechach, Polsce, Bułgarii i na Węgrzech, większe natomiast na Słowacji i w Rumunii (jednak i tak zdecydowanie niższe niż w Portugalii i Grecji).

Różnice regionalne w aktywności zawodowej są wszędzie niewielkie. Nieco większe obserwujemy tylko na Słowacji i w Bułgarii, Hiszpanii i Finlandii, a największe we Włoszech.

Ogólnie rzecz biorąc krajem o największych rozpiętościach regionalnych pod prawie każdym względem jest wśród krajów kandydackich Słowacja. Czechy cechuje silnie zróżnicowany poziom PKB, bezrobocia i usług dla firm, a dość wyrównany wskaźnik motoryzacji (największe nasycenie wśród krajów kandydackich). Podobną sytuację, przy mniejszej skali zróżnicowań, obserwujemy na Węgrzech. Rumunię wyróżniają największe kontrasty w zakresie usług dla firm i motoryzacji, duże w poziomie PKB, ale małe w bezrobociu. Dokładnie odwrotnie jest w Bułgarii, gdzie znacznemu zróżnicowaniu bezrobocia towarzyszą niewielkie różnice w poziomie PKB i motoryzacji. Polska należy do krajów Europy Środkowej i Wschodniej o najmniejszym zróżnicowaniu regionalnym w każdej dziedzinie.

Interpretacja powyższych zróżnicowań nie jest możliwa bez uwzględnienia specyfiki podziału terytorialnego różnych krajów. Podział na małe jednostki terytorialne oraz ich duża liczba sprzyjają wyższym wskaźnikom koncentracji (Jedut 1961; Tomeš, Hampl 1999). Z tego powodu najbardziej uzasadnione jest porównywanie krajów

o podobnej liczbie i wielkości jednostek NUTS2, np. Polski z Hiszpanią lub Włochami, Czech, Węgier i Bułgarii z Portugalią i Austrią. Z tego punktu widzenia dysproporcje regionalne w Polsce można ocenić jako niewielkie, w Bułgarii jako umiarkowane, znaczne natomiast w Czechach i Rumunii, na Węgrzech i Słowacji¹.

Istotny wpływ na obraz zróżnicowania regionalnego ma delimitacja regionu stołecznego, zwłaszcza jeśli stolica dominuje gospodarczo w kraju, a liczba jednostek NUTS2 jest mała. Skrajny przypadek stanowi Słowacja, gdzie kontrast między regionem bratysławskim (obejmującym oprócz stolicy strefę podmiejską) a resztą kraju jest wyjątkowo duży. Przewaga Pragi w Czechach jest również bardzo widoczna, zwłaszcza w zakresie PKB, jednak ze względu na ogólnie wyższy poziom rozwoju kraju nie aż tak bardzo, jak Bratysławy na Słowacji. Niewielki region obejmujący Bukareszt mniej wyróżnia się w swoim kraju niż Praga i Bratysława. Dominacja Budapesztu, wchodzącego w skład niedużego regionu Środkowych Węgier (Kozep-Magyarország), jest jeszcze mniejsza, umiarkowany jest również dystans między regionem Południowo-Zachodnim, obejmującym Sofię, a resztą Bułgarii. Na tym tle przewaga rozległego woj. mazowieckiego nad innymi regionami Polski jest zdecydowanie najmniejsza².

Analizowane rozpiętości dobrze ilustruje różnica między pierwszym a drugim oraz drugim a ostatnim regionem kraju w zakresie każdego wskaźnika (tab. 2). Widać wyraźnie, że zróżnicowanie regionalne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej poza regionami stołecznymi nie jest duże. Odnosi się to w szczególności do Czech, Słowacji, Bułgarii, a także Rumunii. W Polsce, największym analizowanym kraju o dużych regionach, różnice w gronie 15 województw są nieco większe, jeszcze większe obserwujemy jednak między 6 regionami węgierskimi. Nawet tu jednak dysproporcje regionalne są wyraźnie mniejsze niż w większości krajów Unii Europejskiej, m.in. w Hiszpanii, Włoszech, Wielkiej Brytanii, Austrii, Portugalii i Grecji (zob. Dunford, Smith 2000)³.

¹ J. Błażek (1999) i J. Tomeš (2001) pokazują, że przy podziale na kilkadziesiąt jednostek terytorialnych zbliżonych do NUTS3 zróżnicowanie regionalne w Czechach i na Słowacji jest również większe niż w Polsce i na Węgrzech w zakresie bezrobocia, inwestycji zagranicznych i udziału rolnictwa, a podobne pod względem PKB i płac.

² Jeśli potraktować Warszawę jako odrębną jednostkę, różnice między nią a drugim w kolejności polskim regionem NUTS2 będą pod względem PKB, podobne jak w Czechach i na Słowacji, a pod względem zatrudnienia w sekcjach J i K oraz wskaźnika motoryzacji nawet wyższe.

³ Zdecydowanie większe kontrasty regionalne występują również w Rosji (Bradshaw i in. 1998), trzeba jednak pamiętać o ograniczeniach takich porównań ze względu na rozmiary tego kraju i jego jednostek regionalnych.

Tabela 2

Rozpiętości regionalne w krajach kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej na poziomie NUTS2 w 2000 r.

Kraj	PKB wg siły nabywczej (w USD na 1 mieszkańca)		Bezrobocie (%)		Liczba samochodów (na 1000 mieszkańców)		Usługi dla firm (odsetek pracujących)	
	Max – 2	2 – Min	Max – 2	2 – Min	Max – 2	2 – Min	Max – 2	2 – Min
Czechy	15 514	1673	3,3	8,5	76	103	9,0	2,2
Słowacja	12 496	1624	11,2	7,3	121	30	11,0	1,2
Węgry	4 306	5665	0,7	4,8	47	69	4,7	3,6
Bułgaria	1 774	1038	10,7	11,6	70	43	•	•
Polska	3 649	3648	0,5	11,9	12	153	2,5	5,7
Rumunia	5 258	1940	1,6	2,3	18	110	9,2	1,0

Max – 2 – różnica między regionem pierwszym a drugim.

2 – Min – różnica między regionem drugim a ostatnim.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *International European Statistical Database* (2002), *Regions: Statistical Yearbook* (2002).

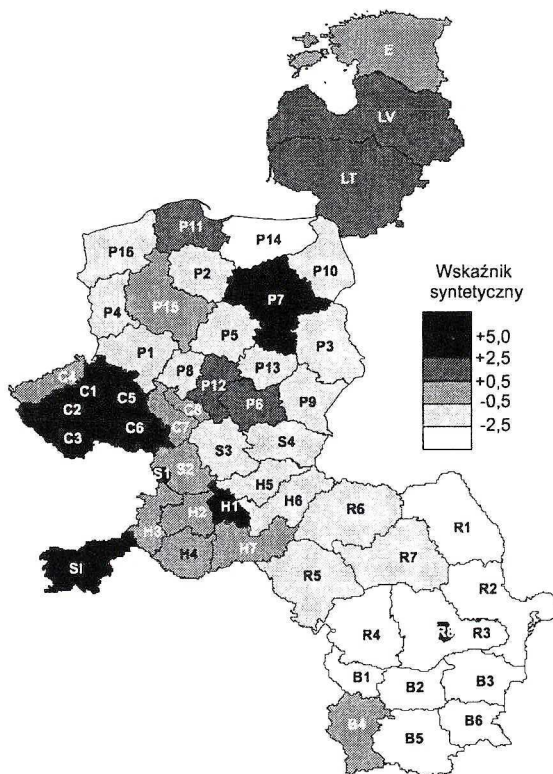
Warto zauważyć, że, podobnie jak w krajach UE, brak jest prostego związku między stopniem zróżnicowania regionalnego a poziomem rozwoju gospodarczego krajów.

Typy regionów w Europie Środkowo-Wschodniej

Wobec niewielkiego przestrzennego zróżnicowania wskaźnika aktywności zawodowej, a tym samym jego małej mocy dyskryminacyjnej, oraz powiązania ze stopą bezrobocia, syntetyczny wskaźnik rozwoju gospodarczego regionów skonstruowano na podstawie czterech zmiennych: PKB na mieszkańca, stopy bezrobocia, odsetka pracujących w sekcjach J i K oraz liczby samochodów na 1000 mieszkańców⁴. Analizą objęto 53 regiony NUTS2 – 49 regionów sześciu krajów dyskutowanych wyżej oraz Słowenię, Estonię, Łotwę i Litwę.

Najwyższy poziom rozwoju w Europie Środkowej i Wschodniej reprezentuje Praga, a następnie Bratysława, region budapeszteński oraz Słowenia (ryc. 1). Do regionów wysoko rozwiniętych można zaliczyć ponadto dwa inne regiony stołeczne (woj. mazowieckie i Bukareszt) oraz znaczną część Czech. Ponadprzeciętny poziom rozwoju cechuje także najslabiej rozwinięte regiony czeskie (Północno-Zachodni oraz Moraw-

⁴ Suma standaryzowanych wartości ww. zmiennych.



Ryc. 1. Poziom rozwoju regionów NUTS2 krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej w świetle wskaźnika syntetycznego
Nazwy regionów – zob. tab. 3.

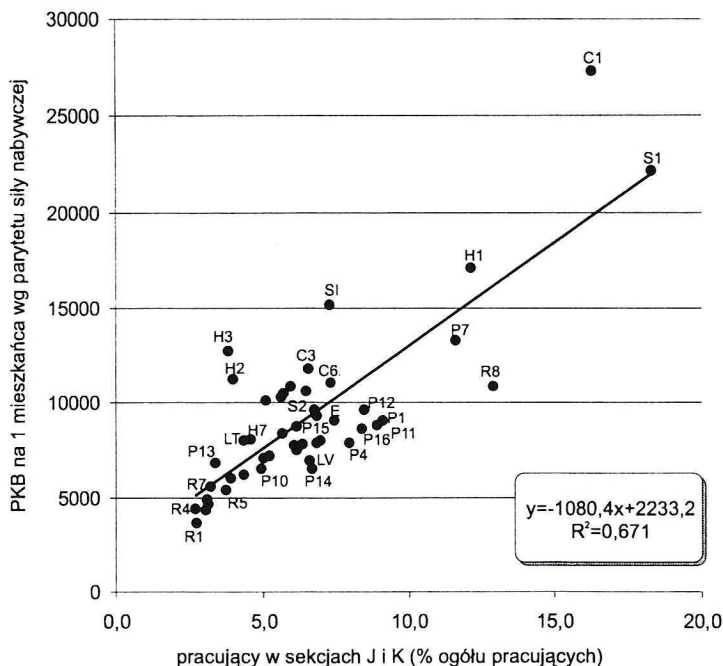
Źródło: Opracowanie własne na podstawie *International European Statistical Database (2002)*, *Regions: Statistical Yearbook (2002)*.

sko-Śląski i Środkowe Morawy), regiony węgierskie między Budapesztem a Wiedniem (Zachodnie i Środkowe Zadunaje), wielkopolski, bułgarski Południowo-Zachodni (najniższa pozycja wśród regionów stołecznych) oraz Estonię. W gronie obszarów średnio rozwiniętych znajdujemy trzy polskie województwa (pomorskie, śląskie i małopolskie), dwa południowe węgierskie, Zachodnią Słowację oraz Litwę i Łotwę.

Regiony słabo rozwinięte obejmują większość polskich województw, Środkową i Wschodnią Słowację (ponad połowa kraju), wschodnie Węgry oraz całą Rumunię i Bułgarię poza regionami stołecznymi.

Najniższy poziom rozwoju charakteryzuje w tym gronie wschód i południe Rumunii (nieco wyższy poziom reprezentują Siedmiogród i regiony zachodnie), regiony bułgarskie oraz woj. warmińsko-mazurskie.

Istnieje dość silna liniowa zależność między poziomem rozwoju 53 regionów NUTS2 mierzonym za pomocą PKB a rozwojem usług dla firm (współczynnik korelacji 0,819). Należy zwrócić uwagę na dwie grupy regionów odbiegających od ogólnej prawidłowości (ryc. 2.). W Pradze i innych rozwiniętych regionach Czech, regionie budapeszteńskim, zachodnich Węgrzech oraz Słowenii wysokiemu poziomowi PKB nie towarzyszy również wysoki odsetek pracujących w usługach dla firm. Z odwrotną sytuacją, tj. silnie rozwiniętymi usługami dla firm przy relatywnie niższym ogólnym poziomie gospodarczym, mamy do czynienia w przypadku Bukaresztu, a także licznych polskich województw, w tym



Ryc. 2. Zależność poziomu PKB i rozwoju usług dla firm w regionach krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej
Nazwy regionów – zob. tab. 3.

Źródło: Jak w ryc. 1.

Tabela 3

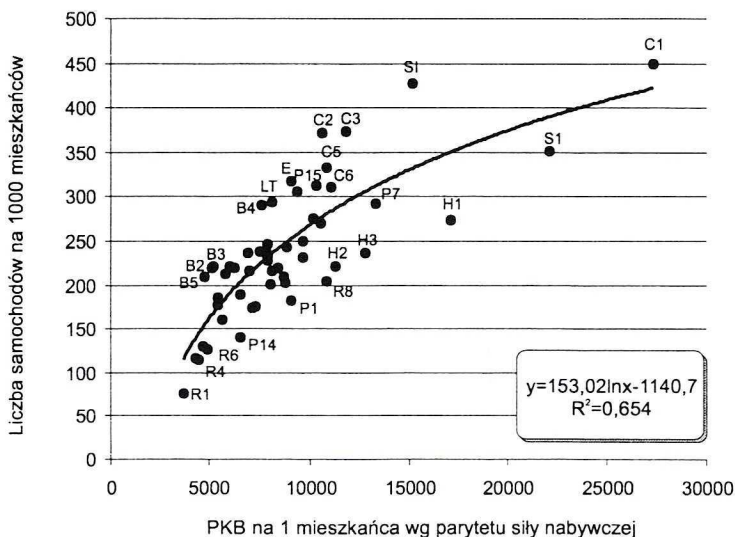
Typy regionów krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej z punktu widzenia poziomu PKB i stopy bezrobocia w 2000 r.

PKB na mieszkańca (wg siły nabywczej w USD)	Stopa bezrobocia (%)		
	poniżej 8%	8-16%	powyżej 16%
powyżej 10 000	Praha (C1) Stredni Cechy (C2) Jihozapad (C3) Severovychod (C5) Kozep-Magyarorszag (H1) Kozep-Dunantul (H2) Nyugat-Dunantul (H3) Bucuresti (R8) Słowenia (SI)	Severozapad (C4) Jihovychod (C6) Stredni Morava (C7) Moravskoslezsko (C8) Mazowieckie (P7) Bratislavsky (S1)	-
7 000– –10 000	Del-Alfold (H4) Del-Dunantul (H7)	Eszak-Alfold (H6) Eszak-Magyarorszag (H5) Małopolskie (P6) Yugozapaden (B4) Estonia (E)	Litwa (LT) Dolnośląskie (P1) Kujawsko-pomorskie (P2) Lubuskie (P4) Łódzkie (P5) Opolskie (P8) Pomorskie (P11) Śląskie (P12) Wielkopolskie (P15) Zachodniopomorskie (P16) Zapadne Slovensko (S2) Stredne Slovensko (S3) Vychodne Slovensko (S4)
poniżej 7 000	Nord-Est (R1) Sud (R3) Sud-Vest (R4) Vest (R5) Nord-Vest (R6) Centru (R7)	Łotwa (LV) Lubelskie (P3) Podlaskie (P10) Sud-Est (R2)	Severozapaden (B1) Severen tsentralen (B2) Severozitochen (B3) Yuzhen tsentralen (B5) Yugoiztochen (B6) Podkarpackie (P9) Świętokrzyskie (P13) Warmińsko-mazurskie (P14)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Regions: Statistical Yearbook* (2002).

mazowieckiego, dolnośląskiego, pomorskiego i śląskiego oraz Estonii i Łotwy. Proporcjonalne kształtowanie się obu zjawisk cechuje m.in. Bratysławę i inne regiony słowackie oraz Wielkopolskę.

Zdecydowanie słabszy i nieliniowy jest związek między poziomem PKB a stopą bezrobocia (współczynnik korelacji 0,463). Z punktu widzenia zróżnicowania tych dwóch zjawisk można wyróżnić kilka typów regionów (tab. 3). Niskie bezrobocie oraz wysoki PKB charakteryzuje większość Czech, zachodnie i środkowe Węgry (z Budapesztem) oraz Bukareszt i Słowenię. Relatywnie wyższe bezrobocie przy wysokim poziomie PKB jest cechą woj. mazowieckiego, Bratysławy oraz silnie uprzemysłowionych regionów czeskich – Morawsko-Śląskiego i Północno-Zachodniego. Wysokim bezrobociem wśród regionów średnio rozwiniętych odznaczają się znaczne obszary Polski (m.in. woj. śląskie, wielkopolskie, pomorskie, dolnośląskie, opolskie, łódzkie), Zachodnia Słowacja i Litwa. W gronie pozostałych regionów na średnim poziomie rozwoju przeciętne bezrobocie obserwujemy w woj. małopolskim, wschodnich Węgrzech, regionie sofijskim i Estonii, niskie w rolniczych południowych Węgrzech. Typowe wysokie bezrobocie i niski PKB znajdujemy w Bułgarii, Środkowej i Wschodniej Słowacji oraz niektórych częściach Polski (świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie, podkarpackie). Regionami słabo



Ryc. 3. Zależność wskaźnika motoryzacji i poziomu PKB w regionach krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej
 Nazwy regionów – zob. tab. 3.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Regions: Statistical Yearbook* (2002).

rozwiniętymi o umiarkowanym bezrobociu są województwa wschodniej Polski (podlaskie i lubelskie) oraz Łotwa, a o bardzo niskim bezrobociu większość regionów Rumunii. Wspólną cechą wszystkich ostatnich regionów jest wysoki odsetek pracujących w rolnictwie, gdzie mamy do czynienia z bezrobociem ukrytym.

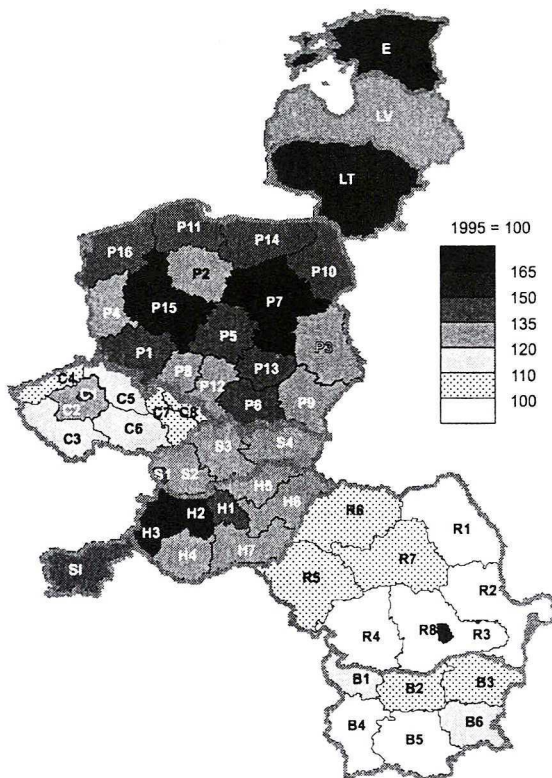
Znaczna jest korelacja między PKB a liczbą samochodów na 1000 mieszkańców (0,809). Do obszarów o relatywnie wysokim nasyceniu samochodami w stosunku do ogólnego poziomu rozwoju należy większość regionów czeskich łącznie z Pragą, woj. wielkopolskie, Słowenia, Estonia, Litwa, a na niższym poziomie także regiony bułgarskie (ryc. 3.). Liczba samochodów jest w relacji do poziomu PKB dość mała na Węgrzech, Słowacji i w Bukareszcie, a w Polsce w województwach dolnośląskim, zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim. Większość polskich regionów wykazuje zgodność z ogólnym trendem zależności między PKB a wskaźnikiem motoryzacji.

Dynamika PKB w latach 1995-2000

Zróznicowanie dynamiki wzrostu gospodarczego regionów było w analizowanym okresie bardzo duże. Odzwierciedla ono tempo rozwoju gospodarczego całych krajów – najszybsze Polski, szybkie Węgier, Słowacji, Słowenii, Litwy i Estonii, powolne Czech, brak wzrostu Rumunii i Bułgarii, a także różnice wewnątrz krajowe.

Zdecydowanie najszybciej rosnącym regionem Europy Środkowej i Wschodniej było w latach 1995-2000 woj. mazowieckie (wzrost PKB o 78%). Wśród obszarów o najbardziej dynamicznym wzroście znalazła się również Wielkopolska, dwa regiony zachodnich Węgier i Bukareszt oraz Estonia i Litwa (ryc. 4.). Szybki wzrost, chociaż nie aż tak szybki jak obszarów wcześniej wymienionych, dotyczył głównych miast Czech, Słowacji i Węgier, Słowenii oraz licznych regionów Polski (małopolskie, dolnośląskie, świętokrzyskie, łódzkie i północ kraju). Wzrost powyżej 20% zanotowały ponadto pozostałe regiony Polski, Słowacji i Węgier, a w Czechach tylko region otaczający Pragą.

Związek dynamiki wzrostu w latach 1995-2000 z poziomem rozwoju regionów był niezbyt silny (współczynnik korelacji 0,589) i nieliniowy (ryc. 5.). Najwyżej rozwinięte regiony Pragi i Bratysławy oraz Słowenię charakteryzował mniej dynamiczny wzrost np. w porównaniu do woj. mazowieckiego i Bukaresztu. Zachodnie Węgry i Wielkopolska oraz Estonia i Litwa stanowią grupę średnio rozwiniętych obszarów o wyso-



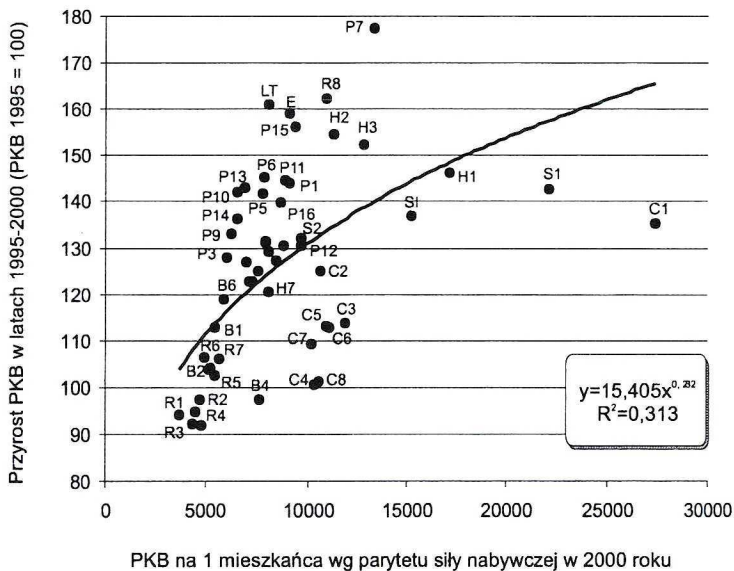
Ryc. 4. Dynamika wzrostu PKB na mieszkańca (według siły nabywczej) według regionów krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1995-2000

Nazwy regionów – zob. tab. 3.

Źródło: Jak w ryc. 3.

kiej dynamice. Zapóźnione regiony rumuńskie i bułgarskie odznaczały się stagnacją lub nawet regresem (w tym region sofijski). Słaba dynamika cechowała średnio i słabiej rozwinięte regiony czeskie, umiarkowany wzrost wykazywały mniej rozwinięte regiony Słowacji oraz wschodnich i południowych Węgier. Wśród regionów słabo rozwiniętych duża dynamika wyróżniała Polskę wschodnią i północną.

W Czechach, na Węgrzech i Słowacji tempo wzrostu było bardzo silnie skorelowane z poziomem rozwoju – najszybciej rosły regiony najwyższej rozwinięte, najwolniej najsłabsze. W Polsce prawidłowość ta również



Ryc. 5. Zależność dynamiki wzrostu PKB w latach 1995-2000 i jego poziomu (według siły nabywczej) w regionach krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej
Nazwy regionów – zo. tab. 3.

Źródło: Jak w ryc 3.

występowała, czego wyrazem był najszybszy wzrost woj. mazowieckiego i wielkopolskiego. W przypadku pozostałych województw związek ten był mniej wyraźny, np. szybszy wzrost słabiej rozwiniętych obszarów wschodniej i północno-wschodniej Polski niż śląskiego i opolskiego.

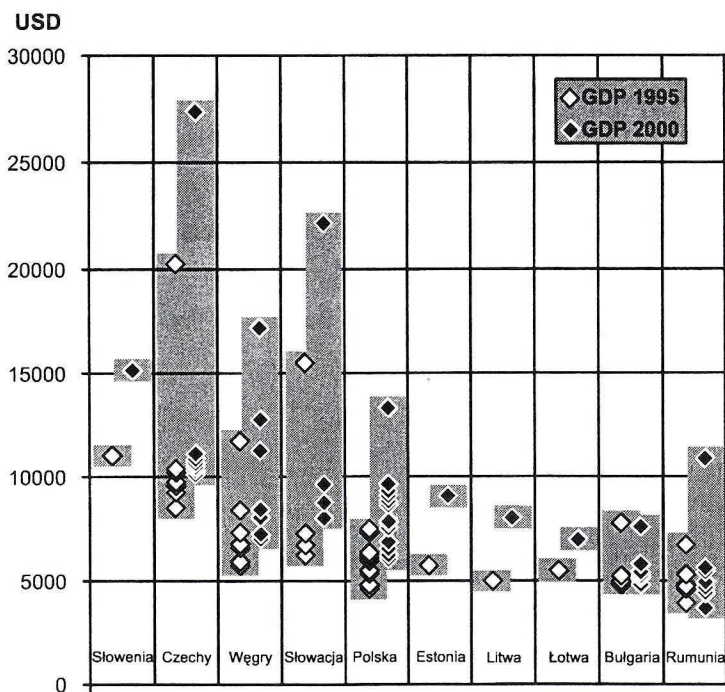
Krańcową rozbieżność trendów rozwojowych obserwowaliśmy w Rumunii, gdzie szybki wzrost Bukaresztu kontrastował z regresem lub minimalnym wzrostem całej reszty kraju. Niewielki wzrost zanotowały nieco bardziej rozwinięte regiony zachodnie i Siedmiogród w porównaniu z regresem najsłabszych regionów wschodnich i południowych.

Powyższe tendencje oznaczają, że we wszystkich pięciu analizowanych krajach Europy Środkowej i Wschodniej nastąpił w drugiej połowie lat 90. XX w. wzrost dysproporcji międzyregionalnych – największy w Czechach i na Węgrzech. Wyraża to wzrost współczynnika zmienności dla PKB na mieszkańca w 2000 r. w stosunku do 1995 r. Jedynym krajem gdzie miała miejsce tendencja przeciwna jest Bułgaria

– wzrost zanotowały tu regiony najslabiej rozwinięte, a regres relatywnie rozwinięte. Potwierdza to ogólną prawidłowość, że szybki wzrost gospodarczy wiąże się ze zwiększaniem dysproporcji regionalnych.

Zwiększenie zróżnicowań regionalnych następowało przede wszystkim w wyniku szybkiego wzrostu regionów stołecznych. Analiza ryc. 6 pozwala stwierdzić, że narastanie różnic regionalnych dotyczyło także pozostałych regionów Węgier i Polski, a w pewnym stopniu również Czech i Rumunii. Tendencji takiej nie obserwowano na Słowacji, gdzie różnice międzyregionalne poza Bratysławą nie uległy zmianie.

Dynamiczny wzrost w latach 90. ubiegłego stulecia sprawił, że wiele polskich województw osiągnęło poziom rozwoju Słowacji (poza Bratysławą) i większości regionów węgierskich położonych poza zachodnią osią Budapeszt-Wiedeń. Najlepsze z nich (poza woj. mazowieckim) obecnie niewiele ustępują słabiej rozwiniętym regionom czeskim (Mora-



Ryc. 6. Poziom PKB na mieszkańca (według siły nabywczej) w regionach krajów kandydackich Europy Środkowo-Wschodniej w 1995 i 2000 r.

Źródło: Jak w ryc. 3.

wy i Północny-Zachód). Jakkolwiek najbardziej zapóźnione województwa wschodnie reprezentują poziom PKB, usług dla firm i motoryzacji tylko minimalnie dystansujący względnie rozwinięte regiony Bułgarii i Rumunii (poza stołecznymi).

Wnioski

Regionalne zróżnicowanie krajów kandydackich oznacza, że wnioski na temat poziomu rozwoju całych państw mogą być daleko idącym uogólnieniem, zwłaszcza w przypadku krajów, w których nieproporcjonalnie silny wpływ na wskaźniki narodowe wywierają miasta stołeczne. Skrajnym przykładem jest Bratysława, która sprawia, że Słowacja jako całość mieści się w grupie najwyższej rozwiniętych państw Europy Środkowej i Wschodniej, podczas gdy większość jej regionów należy do słabo lub przeciętnie rozwiniętych i odpowiada poziomowi rozwoju większości polskich województw. Regiony stołeczne Czech i Słowacji są jedynymi jednostkami NUTS2, w których PKB *per capita* przekracza 75% średniego poziomu w UE, nie będą więc miały dostępu do funduszy strukturalnych w ramach Celu 1. Duże i narastające w wyniku procesów rozwojowych ostatniej dekady dysproporcje między regionem stołecznym a resztą kraju, stanowią szczególne wyzwanie dla polityki regionalnej wszystkich państw Europy Środkowej i Wschodniej. Oznaczają one jednocześnie, że na odrębną analizę zasługuje zróżnicowanie regionalne poza regionami stołecznymi.

Ogólne zróżnicowanie regionalne w krajach Unii Europejskiej jest większe niż w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w zakresie bezrobocia, podobne lub mniejsze natomiast pod względem poziomu PKB na mieszkańca. Poza regionami stołecznymi zróżnicowanie regionalne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej jest jednak mniejsze niż w porównywalnych wielkościami krajach UE. Skala zróżnicowań jest w tym ujęciu najmniejsza w Czechach, Bułgarii i na Słowacji, relatywnie większa w Rumunii i Polsce, a największa na Węgrzech. Jeśli uwzględnić regiony stołeczne najmniejsze kontrasty regionalne na poziomie NUTS2 obserwujemy w Polsce, a największe na Słowacji i w Czechach. Brak jest wyraźnego związku między poziomem rozwoju a stopniem zróżnicowania regionalnego.

Występuje silna zależność między ogólnym poziomem rozwoju gospodarczego regionów mierzonym PKB na mieszkańca a rozwojem usług dla firm, oraz znacznie słabsza z poziomem bezrobocia. Wiele pol-

szych regionów, w tym woj. mazowieckie, cechują dobrze rozwinięte usługi dla firm przy niższym poziomie rozwoju gospodarczego niż w najwyżej rozwiniętych obszarach Europy Środkowej. Obok regionów rozwiniętych o niskim bezrobociu (Czechy, zachodnie Węgry, Słowenia, Bukareszt), znajdujemy regiony wysoko i średnio rozwinięte gdzie bezrobocie jest znaczne – dotyczy to niektórych regionów Polski, Słowacji i Czech. Wysokie bezrobocie i niski PKB cechuje Bułgarię, znaczne obszary Polski oraz środkową i wschodnią Słowację. Regionami słabo rozwiniętymi o umiarkowanym bezrobociu są rolnicze tereny wschodniej Polski i południowo-wschodnich Węgier oraz Rumunia. W sumie, uwzględnienie kilku wskaźników pozwala w pełniejszy sposób uchwycić zróżnicowanie regionalne niż sam poziom PKB – w świetle tego ostatniego większość regionów każdego kraju mieści się zazwyczaj w tej samej klasie.

W większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej najszybciej rosły w latach 1995-2000 regiony wyżej rozwinięte, a wolniej najsłabsze, w Rumunii wzrost Bukaresztu kontrastował nawet ze stagnacją lub regresem znacznych części kraju. Oznacza to, że dysproporcje międzyregionalne uległy zwiększeniu. Składał się na to przede wszystkim dalszy szybki wzrost regionów stołecznych, a w mniejszym stopniu również pogłębianie się różnic między pozostałymi regionami. W przypadku Polski tendencja ta była nieco słabsza niż w innych krajach, poza Bułgarią. Najbardziej dynamicznym wzrostem w Europie Środkowej i Wschodniej odznaczały się rozwinięte województwa mazowieckie i wielkopolskie, jakkolwiek szybki był również rozwój słabiej rozwiniętych województw wschodnich i północnych.

U podłoża obserwowanych różnic w dynamice wzrostu gospodarczego leży przede wszystkim odmienna struktura gospodarcza regionów, związane z tym kwalifikacje kadry, poziom infrastruktury oraz wielkość regionalnych rynków zbytu. Wolniejszy rozwój lub nawet stagnacja cechują wiele regionów słabiej zurbanizowanych, znaczne bezrobocie jest z kolei cechą obszarów tradycyjnego, wyspecjalizowanego przemysłu lub upadku państwowego rolnictwa. Szczególne znaczenie ma zróżnicowanie hierarchiczne – najszybszy wzrost wykazują główne ośrodki regionalne i ich obszary metropolitalne, w tym zwłaszcza stołeczne. Ośrodki te wyróżniają, oprócz wyżej wymienionych cech, najsilniejsze powiązania z zagranicą, m.in. za pośrednictwem firm ponadnarodowych. We wszystkich krajach poza Bułgarią występują różnice w poziomie rozwoju na linii wschód-zachód. Odzwierciedlają one częściowo różnice ukształtowane w ubiegłych stuleciach, a jednocześnie korzyści położenia w pobliżu granicy z krajami wyżej rozwiniętymi (np. zachodnie Węgry, południowo-

zachodnie Czechy). Nowym wymiarem zróżnicowania regionalnego, silnie akcentowanym przez niektórych autorów, jest tworzenie się osi lub stref rozwoju wzdłuż korytarzy transportowych łączących główne ośrodki Europy Środkowej i Zachodniej, np. Warszawa-Poznań-Berlin, Kraków-Wrocław-Drezno, Praga-Pilzno-Norymberga, Budapeszt-Győr-Wiedeń oraz Budapeszt-Bratysława-Praga-Berlin (zob. Gorzelak 1996; Domański R. 1998; Tomeš, Hampl 1999).

Z punktu widzenia polityki regionalnej krajów kandydackich zasadnicze znaczenie mają strukturalne i społeczne przyczyny słabości zostających w tyle regionów peryferyjnych oraz możliwości ich przezwyciężenia. Camagni (2002) podkreśla, że regiony, w przeciwieństwie do państw, konkurują na zasadzie przewagi absolutnej, a nie komparatywnej. Oznacza to, że obszarom zapóźnionym, które nie wykazują poprawy w zakresie podstawowych warunków konkurencyjności, grozi długotrwały regres gospodarczy.

Literatura

- Behrens A., 2000, *Per capita GDP below 75% of the EU average in 50 of 211 EU regions*. Statistics in Focus, Theme 1-2, Eurostat.
- Bachtler J., Downes R., Gorzelak G. (red.), 2000. *Transition, cohesion and regional policy in Central and Eastern Europe*. London.
- Błażek J., 1999, *Regional development and regional policy in Central East European countries in the perspective of the EU eastern enlargement*, [w:] M. Hampl (red.) *Geography of societal transformation in the Czech Republic*. Prague. Charles University of Prague, 181-208.
- Bradshaw M., Stenning A., Sutherland D., 1998, *Economic restructuring and regional change in Russia* (w:) J. Pickles, A. Smith (red.) *Theorising transition: the political economy of post-communist transformation*. London, Routledge, 147-171.
- Buckwalter D.W., 1995, *Spatial inequality, foreign investment, and economic transition in Bulgaria*. Professional Geographer, 47, 3, 288-98.
- Camagni R., 2002, *Territorial competitiveness, globalisation and local milieux*. European Spatial Research and Policy, 9, 2, 63-90.
- Carter F., Jordan P., Rey V. (red.), 1996, *Central Europe after the fall of the iron curtain: geopolitical perspectives, spatial patterns and trends*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Czyż T., 2001, *Zróżnicowanie regionalne Polski w układzie nowych województw*. Biuletyn KPZK PAN, z. 197, 7-35.
- Domański R., 1997, *Przestrzenna transformacja gospodarki*. Warszawa, PWN.
- Domański R. (red.), 1998, *The changing map of Europe: the trajectory Berlin-Poznań-Warsaw*. Warszawa: Friedrich Ebert Stiftung.

- Dunford M., Smith A., 2000, *Catching up or falling behind? Economic performance and regional trajectories in the 'new Europe'*. *Economic Geography*, 76, 2, 169-95.
- Gorzela G., 1996, *The regional dimension of transformation in Central Europe*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gorzela G., 1998, *Regional and local potential for transformation in Poland*. Warszawa, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski.
- Hampl M., 2001, *Geografie transformace v České Republice: celkové zhodnocení*, [w:] *Regionální vývoj: specifika České transformace, Evropská integrace a obecná teorie*, M. Hampl (red.). Praha: Univerzita Karlova v Praze, 27-41.
- Horváth G., 1999, *Changing Hungarian regional policy and accession to the European Union*. *European Urban and Regional Studies*, 6, 2, 166-77.
- Horváth G., 2002, *Regional policy and development in East Central Europe* [w:] *Cities and regions in an enlarging European Union*, R. Domański (red.). *Studia Regionalia* vol. 10, Warszawa, s. 107-127.
- International European Statistical Database*, 2002, Bruksela: Eurostat.
- Jedut R., 1961, *Metoda koncentracji w zastosowaniu do badania rozmieszczenia ludności na przykładzie Polski*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 16, 5, s. 119-156.
- Nemes-Nagy N., 1994, *Regional disparities in Hungary during the period of transition to a market economy*. *GeoJournal*, 32, 4, s. 363-68.
- Pašiak J., Gajdoš P., Faltan L., 2001, *Regional patterns in Slovak development*, [w:] *Central Europe in transition. Towards EU membership*, G. Gorzela, E. Ehrlich, L. Faltan, M. Illner (red.). Warszawa, Regional Studies Association Polish Section, s. 330-363.
- Pavlinek P., 1995, *Regional development and the disintegration of Czechoslovakia*. *Geoforum*, 26, s. 351-72.
- Regions: Statistical Yearbook*, 2002, Bruksela: Eurostat.
- Rykiel Z., 1997, *Relacje centrum-peryferie w Polsce w warunkach transformacji ustrojowej*, [w:] *Problematyka przestrzeni europejskiej*, A. Kukliński (red.). Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Uniwersytet Warszawski, s. 230-251.
- Smith A., 1998, *Restructuring the regional economy: industrial transformation and regional development in Slovakia*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Tomeš J., 2001, *Současné tendence vývoje regionální diferenciace ekonomiky v Evropě*, (w:) Hampl M. (red.) *Regionální vývoj, op. cit.*, s. 169-190.
- Tomeš J., Hampl M., 1999, *The development of regional differentiation in Eastern Central European countries during the transformation era*, [w:] *Geography of societal transformation in the Czech Republic*, M. Hampl (red.). Prague: Charles University of Prague, s. 131-152.
- Węclawowicz G., 2002, *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.